

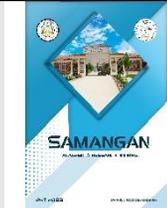

Samangan Scientific and Research Journal

<https://researchsparker.edu.af/index.php/SARJ>

DOI: 10.64226/sarj.v2i02.33

e-ISSN:3105-1715

Abrogation of the Sunnah by the Qur'an

Burhanuddin Qarluq¹, *

¹Department of Islamic Culture, Samangan Institute of Higher Education.

* Corresponding Author: burhanuddinqarluq@gmail.com

Cite this study:

Faez, F. R. (2024). Abrogation of the Sunnah by the Qur'an, Samangan Academic and Research Journal, 2(2), 155-170.

Keywords

Sunnah, Fuqaha, Qur'an, abrogation.

Research

Received:

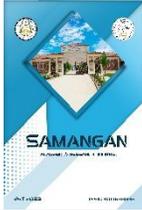
Revised:

Accepted:

Published:

Abstract

Islamic Shari'ah has always been guided by two great sources: the Holy Qur'an and the Sunnah of the Prophet. These sources have sometimes been abrogated by the Qur'an and vice versa due to the requirements of the era of the Sunnah. Abrogation is the annulment of a ruling that, according to its appearance, has the requirement of permanence and continuity, but the previous ruling is canceled by the next ruling in such a way that it is not possible to combine the two rulings. This research aims to investigate the Views of Islamic scholars on the abrogation of the Sunnah by the Qur'an, utilizing library research and collecting data from written sources, which have been processed using a descriptive-analytical method. The following is achieved: Imam Shafi'i was adamant that the Qur'an does not abrogate the Sunnah because the Sunnah explains the Qur'an, not the other way around. However, the majority of scholars maintain that the Sunnah can be abrogated by the Qur'an. In addition to providing reasons, they have given examples, all of which they claim serve as proof that the Sunnah is indeed abrogated by the Qur'an. Examples include: the change of the Qibla from Jerusalem to Makkah, the abrogation of inheritance between the Muhajirun and Ansar, the abrogation of the prohibition on having sexual intercourse with one's wife during the nights of Ramadan after sleeping or after the Isha prayer, the abrogation of the permissibility of drinking wine, the prohibition on returning women after the Hdaybiyah peace treaty, and the abrogation of the obligation to fast on the days of Ashura.

مجله علمی-تحقیقی سمنگان

<https://researchsparker.edu.af/index.php/SARJ>

DOI: 10.64226/sarj.v2i02.33

e-ISSN:3105-1715

بررسی نسخ سنت توسط قرآن از منظر فقهای اهل سنت

برهان‌الدین قرلق^{۱*}

^۱دیارتمنت تعلیمات اسلامی، پوهنځی شرعیات، مؤسسه تحصیلات عالی سمنگان

* نویسنده مسؤول: burhanuddinqarluq@gmail.com

مرجع دهی:

قرلق، ب. (۱۴۰۳). بررسی نسخ سنت توسط قرآن از منظر فقهای اهل سنت، ۲(۲)، ۱۵۵-۱۷۰.

کلمات کلیدی

سنت، فقهاء، قرآن، نسخ.

چکیده

هم‌واره ارشادات شریعت اسلام توسط دو منبع بزرگ که عبارت از قرآن عظیم‌الشان و سنت نبوی (صلی الله علیه وسلم) می‌باشد، صورت گرفته است که گاهاً نظر به بعضی مصالح و مقتضیات عصر سنت توسط قرآن و برعکس آن مورد نسخ قرار گرفته است: نسخ عبارت است از: ازاله حکمی که نظر به حسب ظاهر آن مقتضای دوام و استمرار را داشته، اما توسط حکم بعدی، آن حکم قبلی رفع شود به نحوی که بین آن دو حکم جمع ممکن نباشد؛ تحقیق حاضر در این مقام در راستای معلوم ساختن اقوال فقهای اهل سنت پیرامون نسخ سنت توسط قرآن با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی، مورد پژوهش قرار گرفته و در نهایت به چنین نتیجه دست یافته است، فقهای اهل سنت در رابطه به موضوع مطرح شده قایل به دو نظریه هستند؛ امام شافعی قایل به عدم نسخ سنت توسط قرآن بوده، به دلیل این که سنت بیان کننده قرآن است و نه برعکس آن؛ اما جمهور علما قایل به نسخ سنت توسط قرآن بوده و علاوه از بیان دلایل، برخی از نمونه‌های را بیان داشته همه آن‌ها گواه این موضوع است که سنت توسط قرآن هم مورد نسخ قرار می‌گیرد، مانند: تحویل قبله از بیت المقدس طرف مکه معظمه، نسخ بردن میراث در بین مهاجران و انصار، نسخ عدم جواز آمیزش یک شخص هم‌رای هم‌سرش در شب‌های ماه مبارک رمضان بعد از خوابیدن و یا بعد از خواندن نماز عشاء، نسخ برگرداندن زنان بعد از صلح حدیبیه و نسخ وجوب روزه ایام عاشوراء.

مقدمه

یکی از موضوعات مهم و مورد توجه دانشمندان در تمام شرایع آسمانی موضوع نسخ است، که بعضی موضوعات، احکام و شرایع نظر به مقتضیات زمانی و مصالح گروه‌های هم‌عصر یک پیامبر درخور عمل بوده، که بعداً نظر به تکامل و تعالی بخشیدن شریعت گذشته بعضی موضوعات آن مورد نسخ قرار گرفته است، از این‌که در شریعت اسلام قرآن و سنت دو منبع بزرگی که برگرفته از وحی الهی برای هدایت جامعه بشری است، فقهای اهل سنت نیز موضوع نسخ را در مورد این دو منبع بزرگ شریعت اسلام مطرح کرده و دیدگاه‌های متفاوتی را ارائه نموده اند، که بیشترین اختلاف نظرها در این زمینه ناشی از نوع نگاه و تعریف از مسأله نسخ می‌باشد، تعداد از فقهاء به نسخ سنت توسط قرآن و برعکس آن را قایل شده و عده دیگری هم به عدم نسخ آن قایل شدند، ما در این تحقیق در صدد آنیم که نظریه‌های فقهای اهل سنت را پیرامون نسخ سنت توسط قرآن مورد بررسی قرار داده و دلایل آنان را تبیین کنیم، هم‌چنین با ارائه نمونه‌های عملی روند نسخ سنت توسط قرآن را تحلیل و بررسی نمایم. فقهاء، دانشمندان و محققان کتب متعددی را در رابطه به نسخ و انواع آن تدوین نموده و در آن کتاب‌ها اکثراً به مباحث هم‌چون حکمت و فلسفه نسخ، شرایط نسخ، انواع نسخ در شریعت و انواع نسخ در قرآن پرداخته اند اما هیچ‌کدام در رابطه به بررسی نسخ سنت توسط قرآن به گونه مستقل کدام کتابی نوشته نکرده است.

برخی از آثار تألیف شده و مرتبط با موضوع عبارت اند از: الناسخ و المنسوخ اثر ابو جعفر احمد بن محمد بن اسماعیل النحاس، الناسخ والمنسوخ اثر قتاده بن دعامة السدوسی، الناسخ والمنسوخ فی الاحادیث النبویة اثر ابن حجر عسقلانی، الناسخ والمنسوخ اثر ابن عبدالبر، ناسخ الحدیث و منسوخه اثر ابن قییم جوزی، الناسخ والمنسوخ فی القرآن الکریم اثر ابوبکر ابن العربی، الناسخ والمنسوخ اثر ابن اثیر، کتاب الجامع تفسیر القرآن اثر عبدالله ابن وهب و... کتاب‌های یاد شده بطور نسبتاً جامع به موضوع مورد بحث این تحقیق پرداخته است خصوصاً در بخش نسخ قرآن توسط قرآن و نسخ سنت توسط سنت؛ اما راجع به نسخ سنت توسط قرآن بگونه مفصل و نمونه‌وار بحثی صورت نگرفته است. در این تحقیق سعی می‌شود که بعد از پرداختن نظریه و اختلافات فقهای اهل سنت پیرامون نسخ سنت توسط قرآن، نمونه‌های از نسخ سنت توسط قرآن را در این مورد بگونه شماره‌وار بپردازم که آثار یاد شده فاقد این مزیت است. هدف نگارنده در این تحقیق، بررسی دیدگاه‌های فقهای بزرگ اهل سنت، از جمله فقهای چهارگانه و پیروان آنان، پیرامون نسخ سنت توسط قرآن و تحلیل نمونه‌های متعددی از نسخ سنت از سوی قرآن است.

مسأله نسخ قرآن توسط سنت و برعکس آن از کهن‌ترین و مهم‌ترین مباحث در شریعت اسلامی که از ابتدا تا کنون مطرح بوده و توجه موافقان و مخالفان را به خود اختصاص داده است، مطرح نمودن این مسأله بدان جهت است که فهم و برداشت دقیق موضوعات قرآن و سنت نبوی (صلی الله علیه وسلم) و شناخت صحیح احکام آن‌ها رفع یا بقای احکام آن‌ها و وجوب عمل کردن یا نکردن به آن‌ها، کشف سیر قانون‌گذاری و تشریح قرآن و سنت، کشف سیر تربیت انسانی قرآن و سنت، حل و رفع شبهات مربوط

به نسخ از ساحت مقدس قرآن و سنت و ... همه و همه به فهم و برداشت درست و دقیق آن‌ها بسته‌گی دارد. دانشمندان اسلامی هم‌واره به این مسأله اهمیت و توجه ویژه داشته و مباحث گسترده را بدان اختصاص داده اند، که گروهی قایل به نسخ قرآن توسط سنت و برعکس آن و گروهی به عدم نسخ از ساحت قرآن و سنت قایل شده و نسخ را به این‌ها غیر ممکن و نا درست می‌دانند و اشخاصی را که قایل به نسخ هستند ایشان را متهم به داشتن انگیزه سیاسی و تأویلی می‌دانند.

این تحقیق به سوالات ذیل پاسخ می‌دهد: نظریات فقهای اهل سنت پیرامون نسخ سنت توسط قرآن چیست؟ دلایل موافقان و مخالفان فقهای اهل سنت در رابطه به نسخ سنت توسط قرآن چه می‌باشد؟ اگر نسخ سنت توسط قرآن ممکن است چه نمونه‌های وجود دارد؟

در این تحقیق فرض ما بر این است که فقهای اهل سنت در رابطه به نسخ سنت توسط قرآن به دو دسته تقسیم شده اند؛ فقهای شافعی: به عدم جواز و جمهور علما به جایز بودن نسخ سنت توسط قرآن قایل می‌باشند فقهای شافعی تأکید بر این دارد که سنت بیان کننده قرآن بوده و نه برعکس آن؛ اگر قرآن سنت را مورد نسخ قرار دهد درین صورت قرآن به مثابه بیان کننده سنت می‌باشد؛ اما جمهور علما قایل به جواز نسخ بوده و علاوه از دلایل نمونه‌های از نسخ سنت توسط قرآن را مطرح ساخته اند؛ مانند: تحویل قبله از بیت المقدس طرف مکه معظمه، نسخ بردن میراث در بین مهاجران و انصار، نسخ عدم جواز آمیزش یک شخص هم‌رای هم‌سرش در شب‌های ماه مبارک رمضان بعد از خوابیدن و یا بعد از خواندن نماز عشاء، نسخ برگرداندن زنان بعد از صلح حدیبیه، نسخ وجوب روزه ایام عاشوراء.

مواد و روش تحقیق

این تحقیق به صورت تحلیلی-توصیفی بوده و گردآوری معلومات با استفاده از منابع معتبر کتب فقهی، اصول فقه، تفاسیر، شروح احادیث و... صورت گرفته است، به این صورت که نخست مطالب مربوط به موضوع، که شامل کتب، پایان‌نامه‌ها و مقالات است گرد آوری شده و پس از اخراج مطالب به تحلیل و توصیف آن‌ها پرداخته می‌شود.

تبیین مفاهیم

مفاهیم که در این تحقیق به وفرت از آن‌ها استفاده شده است واژه‌گانی چون: نسخ - سنت می‌باشد که به صورت مختصر به آن‌ها پرداخته می‌شود.

نسخ: در لغت به معانی مختلف آمده است که عبارت است از: ابطال چیزی و قرار دادن چیز دیگری به جای آن؛ تبدیل کردن از چیزی به چیز دیگر؛ انتقال شیء از مکانی به مکان دیگر و... مانند: «نسخت الشمس الظل و انتسخته ازلته» یعنی آفتاب سایه را بُرد و خودش به جای سایه نشست. «نسخت الريح آثار الديار» یعنی باد آثار به جا مانده این دیار را تغییر داد (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۳: ص ۶۱).

نسخ به معنای ازاله چیزی به چیزی است که بعد از آن می‌آید؛ مانند: از بین بردن خورشید سایه را و برعکس آن و گاهی به معنی اثبات می‌آید؛ مانند: رونویسی صورت کتاب به کتاب دیگری که این امر مقتضی از بین بردن حالت اول نمی‌باشد، بل که ثابت بودن این حالت را در ماده دیگر اقتضا می‌کند؛ مانند:

نقش زدن انگشتر در قالب‌های فراوان (گروهی از اهل لغت، ۱۳۹۲، ج ۲: ص ۹۱۷). در اصطلاح: به معانی متعددی آمده است از آن جمله:

۱. حکمی که نظر به حسب ظاهر آن مقتضای دوام و استمرار را داشته اما توسط حکم بعدی آن حکم رفع شود به نحوی که بین آن‌ها جمع ممکن نباشد و یا این که حکم اولی آن تغییر کند (جوان آراسته، ۱۳۸۳: ص ۲۵۶).

۲. نسخ یعنی فرض و تکلیف خود را ترک کرد و هیچ تکلیفی از تکالیفی الهی هرگز نسخ نمی‌شود مگر آن که جای آن را تکلیفی جدید می‌گیرد.

مانند: این که قبله بیت المقدس نسخ گردید و کعبه معظمه جای آن را گرفت و هر حکم منسوخی در قرآن و سنت چنین است (دیاری بیگدلی، ۱۳۸۵: ص ۳۰۵).

سنت: در لغت به معنی سیره و طریقه آمده است (حقیقت، ۱۳۹۰: ص ۸). به نحوی که وقوع شیء به گونه دوام دار و ثابت باشد، اگر به گونه دوام دار و مستمر نباشد سنت گفته نمی‌شود مانند این آیه شریفه «سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا» (الاحزاب: ۶۲). ترجمه: این است سنت الهی در مورد کسانی که پیش از این گذشته‌اند و هرگز برای سنت الله تغییر و تبدیلی نمی‌یابی. (بدخشانی، ۱۳۹۷: ص ۵۱۳). در اصطلاح: آن چه که از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و سلم) صادر شده که آن غیر از قرآن است، چه قول پیامبر اکرم، چه فعل پیامبر اکرم و چه هم تقریرات پیامبر اکرم (صلی الله علیه و سلم) باشد (جدیع، ۱۹۹۷: ص ۱۲۵).

یافته‌های تحقیق

در این مقام ابتدا دیدگاه و نظریات علما پیرامون نسخ سنت توسط قرآن را به بحث گرفته شده و سپس نمونه‌های از نسخ سنت توسط قرآن مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

نظریات علما پیرامون نسخ سنت توسط قرآن

فقه‌های اسلام در رابطه به نسخ سنت توسط قرآن اختلاف نموده است جمهور علما آن را جایز و فقه‌های شافعی آن را غیر جایز می‌دانند (زحیلی، بی تا، ج ۲: ص ۹۶۹). دلیل علمای شافعی: سنت نسخ نمی‌شود مگر توسط سنت به خاطر این که سنت بیان کننده قرآن است، پس قرآن سنت را نسخ نمی‌کند (النحاس، ۱۴۰۸: ص ۵۴). اگر قرآن سنت را نسخ کند قرآن بیان کننده سنت دانسته می‌شود، در حالی که چنین نیست (احمد، ۱۴۲۱، ج ۱، ص ۲۵۱).

دلیل جمهور علما: نسخ سنت (ادنی) توسط قرآن (اعلی) درست است همان گونه که نسخ حدیث آحاد توسط حدیث متواتر درست است (ابو یعلی، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۸۰۶). قرآن بیان کننده نبوت پیامبر اکرم (صلی الله علیه و سلم) می‌باشد پس دستور دهنده به طاعت رسول الله (صلی الله علیه و سلم) می‌تواند که سنت را هم نسخ کند (النحاس، ۱۴۰۸: ص ۵۴). این آیه به ناسخ بودن قرآن دلالت دارد «وَنَزَّلْنَا عَلَیْكَ الْكِتَابَ تَبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ» (النحل: ۸۹). همان گونه که منسوخ شدن سنت توسط سنت جواز دارد، پس منسوخ شدن سنت توسط قرآن بطریق اولی جواز دارد؛ زیرا قرآن و سنت هر دو وحی از طرف خداوند

متعال است (احمد، 1414، ج ۲: ص ۳۲۴). زمانی که پیامبر بزرگ اسلام در سال ششم هجری با تعداد زیادی از یاران خود از مدینه به طرف مکه قصد زیارت بیت‌الله شریف را داشتند، درین‌هنگام ابتدا مشرکین قریش مانع ورود و زیارت پیامبراکرم (صلی الله علیه و سلم) و یاران بزرگ‌وارشان شد که بالاخره بعد از تلاش و گفت‌وگو با یک‌تعداد از قریشیان صلح‌نامه را بین شان نوشت که باید جانبین مندرجات آن صلح‌نامه را مراعات نماید؛ یکی از گزینه‌های آن صلح‌نامه چنین بود؛ اگر شخص و یا گروهی از مشرکین قریش به جمع مسلمانان بپیوندند باید باز گردانده نشود، اما اگر شخص و یا گروهی از مسلمانان به سوی کفار قریش بپیوندند، آن باز گردانده نشود، بعداً الله متعال آیه را نازل نمود که توسط آن برگرداندن زنان که از قریش به سوی مسلمانان به خاطر اسلام می‌آید آن را مورد نسخ قرار می‌دهد و دستور می‌دهد که ایشان را بر نگردانید «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مِهَاجِرَاتٍ فَاْمْتَحِنُوهُنَّ؛ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ» (الممتحنه: ۱۰). یعنی الله متعال دستور می‌دهد که شما آن زنان را مورد امتحان قرار دهید اگر ایشان به خاطر اسلام آمده بودند ایشان را بر نگردانید و با ایشان بعد از پاک شدن حیض شان ازدواج کنید (زحیلی، ۱۴۲۲، ج ۳: ص ۲۶۳۹). ما در زیر نمونه‌های از نسخ سنت توسط قرآن را (اعم از قولی و فعلی) بیان می‌داریم.

نمونه‌های نسخ سنت توسط قرآن

۱- تحویل قبله از بیت المقدس به سوی مکه معظمه: زمانی که پیامبر بزرگ اسلام از مکه به مدینه منوره هجرت کرد و مدتی در نماز خواندن خویش رو به طرف بیت‌المقدس می‌نمود این درحالی‌است که تا هنوز آیه در رابطه به مشخص کردن قبله نیامده بود «صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ أَنْ قَدِمَ الْمَدِينَةَ، سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا، نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، ثُمَّ حَوَّلَتِ الْقِبْلَةَ قَبْلَ بَدْرِ بِشَهْرَيْنِ» (ابن انس، ۱۴۲۵، ج ۲: ص ۲۷۴). بعد آیه نازل شد که اکثر فقها به ناسخ‌بودن آن عقیده دارند. «قَدْ تَرَى تَقَلَّبَ وَجْهَكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ» (البقره: ۱۴۴). ترجمه: البته ما می‌بینیم متوجه شدن تورا به طرف آسمان، پس حتما متوجه گردانیم تو را به سوی قبله که تو از آن راضی شوی، پس بگردان روی خود را (در نماز) به طرف مسجدالحرام، (کعبه) و شما (مسلمانان هم) هر جا که باشید پس بگردانید (در نماز) روی‌های خود را به طرف آن (کعبه) و البته آنان را که کتاب داده شده می‌دانند که آن (تحویل قبله) حق است از طرف رب شان، و الله از آن چه می‌کنند غافل نیست (بدخشانی، ۱۳۹۷: ص ۵۰). هر طائفه قبله دارد که خداوند متعال آن را تعیین کرده است (طبری، ۱۴۲۲، ج ۲: ص ۶۷۴). پیامبراکرم (صلی الله علیه و سلم) هنگامی که در مکه بودند، در نماز رو به سوی بیت‌المقدس می‌کردند، آن چنان که انبیای بنی اسرائیل این کار را انجام می‌دادند، اما پیامبر اکرم (صلی الله علیه و سلم) دوست داشت رو به سوی کعبه نماید، زیرا این قبله پدرش ابراهیم (علیه السلام) بود و پیامبراکرم (صلی الله علیه و سلم) برای احیای ملت ابراهیم و تجدید دعوت او آمده بود و کعبه قدامت

بیشتری از بیت المقدس داشت؛ و یهودیان می گفتند: محمد در دین ما با ما مخالفت می کند، اما از قبله ما پیروی می کند، اگر دین و قبله ما نمی بود، محمد نمی دانست که در نماز خواندن خود به کدام سمت روگرداند (سیوطی، بی تا، ج ۱: ص ۳۴۳). پیامبر اکرم (صلی الله علیه و سلم) از باقی ماندن بر قبله آن ها خوشنود نبود، پیامبر اکرم (صلی الله علیه و سلم) به جبرئیل (علیه السلام) فرمود: دوست دارم که خداوند متعال مرا از قبله یهود به سوی قبله دیگری متوجه سازد، ایشان همواره به آسمان چشم می دوخت بدان امید که وحی بیاید و تبدیل قبله به کعبه را به وی اعلام دارد (مقاتل، 1423، ج ۱: ص ۱۴۴).

حکمت تغییر قبله به سوی کعبه شریف

تغییر قبله از بیت المقدس به کعبه، آزمونی دشوار از جانب خداوند متعال بود، تا خدا پرستان و مترقیان از هواپرستان و مرتجعان باز شناخته شوند. «وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَيَّ عَقْبَيْهِ» (البقره: ۱۴۳). ترجمه: و ما لازم نگردانیدیم قبله را که تو بر آن بودی (بیت المقدس) مگر این که بدانیم (با تغییر دادنش) چه کسی از پیغمبر پیروی می کند و چه کسی به عقب بر می گردد، و اگر چه آن خصلت (پیروی رسول) بسیار دشوار است مگر بر کسانی که الله آنان را هدایت نموده، و الله ایمان تان (یعنی نمازتان) را ضایع نمی گرداند، همانا الله نسبت به مردم (مسلمان) مشفق و مهربان است (بدخشانی، ۱۳۹۷: ص ۵۰). خداوند متعال از قبله داشتن هر طایفه قبلی خبر می دهد «وَلِكُلِّ وَجْهَةٌ هُوَ مَوْلِيهَا فَاستَبِقُوا الخَيْرَاتِ اَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللهُ جَمِيعًا اِنَّ اللهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» ترجمه: و برای هر یک جهت و قبله است که به سوی آن روی می آورد، پس در کارهای خیر شتاب کنید؛ و هر جایی که باشید الله همه شما را یک جا جمع می نماید، همانا الله به هر چیز قادر است (بدخشانی، ۱۳۹۷: ص ۵۱). این آیت در حقیقت پاسخ به قوم یهود است که پیرامون موضوع تغییر قبله جنجال راه انداخته بودند در حالی که در طول تاریخ انبیا (علیهم السلام) قبله های مختلفی بوده است، قبله همانند اصول دین نیست که تغییر ناپذیر باشد، بنابراین در باره قبله زیاد گفت و گو نکنید و به عوض آن در نیکی ها و اعمال خیر بر یکدیگر سبقت جوئید. ستم گران بعضی کارهای را انجام می دادند که مانع بردن نام خدا در مساجد الهی می شدند و در تخریب آن ها می کوشیدند. ازین جهت خداوند متعال آیه را نازل نمود که اگر شما را از رفتن به مساجد و پایگاه های توحید مانع شوند به دلیل این که راه بنده گی خدا بسته شود، این ممکن نیست زیرا خداوند متعال مکان ندارد، بل که مشرق و مغرب یعنی تمام سرزمین از ذات الله متعال است. «وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ ۗ فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَتَمَّ وَجْهُ اللهِ اِنَّ اللهَ وَّاسِعٌ عَلِيمٌ» (البقره: ۱۱۵). ترجمه: (با بند کردن مساجد، عبادت الله بند نمی شود زیرا) برای الله است جانب مشرق و جانب مغرب، پس به هر طرف که روی کنید (برای عبادت الله) همان جاست روی الله؛ همانا الله دارای فضل گشاده و داناست (بدخشانی، ۱۳۹۷: ص ۴۶). از جمله حکمت مورد اهتمام تغییر قبله این بود که اولاً قرار دادن بیت المقدس به عنوان قبله و بعد تغییر قبله از بیت المقدس به سوی کعبه، دو آزمون برای برخورد با دو تعصب متفاوت مشرکان و اهل کتاب بود، نخست تعصب جاهلی اعراب در باره کعبه و دوم تعصب خام یهودیان نسبت به بیت المقدس؛ قبله قرار

دادن بیت المقدس از تعصب نخست که بیشتر در مکه و قبل از هجرت رواج داشت جلوگیری کرد، در مدینه و اطراف آن گروه‌های از یهود نیز زنده‌گی می‌کردند از این رو تعصب خامی که در مدینه رواج داشت و مسلمانان بعد از هجرت به آن جا به آنان رو به‌رو شدند این بود که یهودیان می‌گفتند بیت المقدس قبله ماست و مسلمانان در قبله استقلال نداشته و تابع قبله ما هستند، بعد آیه تحویل قبله نازل شد. «قَدْ تَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ» (البقره: ۱۴۴). ترجمه: البته ما می‌بینیم متوجه شدن تو را به طرف آسمان، پس حتما متوجه گردانیم تو را به سوی قبله که تو از آن راضی شوی، پس بگردان روی خود را (در نماز) به طرف مسجدالحرام (کعبه) و شما (مسلمانان هم) هر جا که باشید پس بگردانید (در نماز) روی‌های خود را به طرف آن (کعبه) و البته آنان را که کتاب داده شده می‌دانند که آن (تحویل قبله) حق است از طرف رب شان، و الله از آن چه می‌کنند غافل نیست (بدخشانی، ۱۳۹۷: ص ۵۰).

این تحویل قبله یک آزمون بزرگی است مگر بر هدایت شده گان سنگین و دشوار نیست «وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ» (البقره: ۱۴۳). و اگرچه آن خصلت (پیروی رسول) بسیار دشوار است مگر بر کسانی که الله آنان را هدایت نموده، و الله ایمان تان (یعنی نماز تان) را ضایع نمی‌گرداند، همانا الله نسبت به مردم (مسلمان) مشفق و مهربان است (بدخشانی، ۱۳۹۷: ص ۵۰).

۲- میراث بین مهاجرین و انصار: زمانی که پیامبر بزرگ اسلام از مکه به سوی مدینه هجرت نمود این هجرت در حقیقت صرفاً به معنی رهایی و گریز از فتنه و بلا نبود، بل که هجرت به معنی هم‌کاری و مساعدت در بر پای اجتماع نوین در سرزمین امن بود، وقتی که پیامبر بزرگ اسلام (صلی الله علیه و سلم) از مکه به سوی مدینه منوره هجرت نمود بر علاوه یک - سلسله کارهای دیگر پیمان برادری را بین مهاجران و انصار منعقد ساخت «قَالَ: «قَالَتِ الْأَنْصَارُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اقسِمْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ إِخْوَانِنَا النَّخِيلِ. قَالَ: لَأ، فَقَالُوا: تَكْفُونَا الْمَوْتَةَ، وَنَشْرُكُمْ فِي الثَّمَرَةِ، قَالُوا: سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا.»^۱

«حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ حَمِيدٍ، عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ: «قَدِمَ عَلَيْنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ، وَآخَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ سَعْدِ بْنِ الرَّبِيعِ، وَكَانَ كَثِيرَ الْمَالِ، فَقَالَ سَعْدٌ: قَدْ عَلِمْتَ الْأَنْصَارُ أَنِّي مِنْ أَكْثَرِهَا مَالًا، سَأَقْسِمُ مَالِي بَيْنِي وَبَيْنَكَ شَطْرَيْنِ، وَوَلِيَّ امْرَأَاتِي، فَانظُرْ أَعْجَبَهُمَا إِلَيْكَ فَأَطْلُقْهَا، حَتَّى إِذَا حَلَّتْ تَزَوَّجْتَهَا، فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ: بَارَكَ اللَّهُ لَكَ فِي أَهْلِكَ، فَلَمْ يَرْجِعْ يَوْمَئِذٍ حَتَّى

۱. ابو عبدالله، محمد بن اسماعیل بن ابراهیم بن المغیره ابن بردزبه البخاری الجعفی، (۱۴۲۲هـ) صحیح البخاری، بولاق مصر، المطبعة الكبرى الاميرية، ج ۳، ص ۱۰۴، شماره حدیث: ۲۳۲۵.

أَفْضَلَ شَيْئًا مِنْ سَمْنٍ وَأَقْطِ، فَلَمْ يَلْبَثْ إِلَّا يَسِيرًا حَتَّى جَاءَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»^۲. این اخوت به معنی آن بود که تعصبات جاهلی ذوب شود و امتیازات ناشی از نسب، رنگ و وطن فرو ریزد، پیوند و هم‌بستگی جز بر اساس اسلام نباشد، با این اخوت احساسات و عواطف ایثار گرانه، غم‌گساری، هم‌دلی و مؤانست به هم آمیخت و جامعه نوین اسلامی را از والاترین و شگفت‌انگیز ترین نمونه‌ها سرشار ساخت؛ ابن قیم می‌گوید: آن‌گاه رسول خدا در سرای انس بن مالک میان نود تن که نیم‌شان از مهاجران و نیم دیگر آن انصار بود پیمان برادری بست تا یک‌دیگر را یاری کرده و پس از مرگ به جای اقارب نسبی از یک‌دیگر میراث برند (مبارک پوری، بی تا: ص ۲۷۲). حدیث دیگری نیز موجود است که دلالت به میراث بردن شخص مهاجر از انصار را ثابت می‌سازد «كَانَ الْمُهَاجِرُونَ حِينَ قَدَمُوا الْمَدِينَةَ يَرِثُ الْأَنْصَارِيُّ الْمُهَاجِرِيَّ دُونَ ذَوِي رَحِمِهِ، لِلْأَخُوَّةِ الَّتِي آخَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَهُمْ»^۳. بعد آیه نازل شد که وارث بردن خویشاوندان را تثبیت کرده و به‌جای خود باز گرداند و توارث ناشی از عقد اخوت را کنار نهاد «وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» (الانفال: ۷۵). ترجمه: و آنانی که ایمان آوردند بعد (از نزول این آیت) و هجرت کردند و هم‌رای شما جهاد کردند، پس این جماعت نیز از جمله شما اند، و صاحبان قرابت، بعضی آن‌ها به بعضی نزدیک-تراند (در استحقاق میراث نسبت سایر مؤمنان) در کتاب الله؛ یقیناً الله به هر چیزی داناست (بدخشانی، ۱۳۹۷: ص ۲۳۸). وقتی که این آیه نازل شد آن عهد را که پیامبر اکرم (صلی الله علیه و سلم) بسته بود آن نسخ شد، معیار میراث‌بردن تنها و فقط قرابت و نسب شد (آلوسی، ۱۴۱۵، ج ۶: ص ۵۴).

۳- نسخ عدم جواز آمیزش شوهر هم‌رای هم‌سرش در شب‌های رمضان: در آغاز اسلام شخص مسلمان حق داشت قبل از خواب شبانه غذا بخورد و هم‌چنان کسی که در شب به خواب می‌رفت سپس بیدار می‌شد خوردن و آشامیدن بر او حرام بود. هم‌چنین در آن زمان، آمیزش با هم‌سران در روز و شب بعد از خواب رفتن حرام شده بود، یکی از اصحاب پیامبر (صلی الله علیه و سلم) بنام مطعم بن جبیر که مرد ضعیفی بود، باز هم روزه می‌داشت هنگام افطار وارد خانه شد، هم‌سرش رفت برای افطاری او غذا حاضر کند، از این که وی زیاد خسته شده بود ناگهان خواب بر او غلبه کرد و وی به خواب رفت، زمانی که بیدار شد گفت: من دیگر حق افطار را ندارم با همان گرسنه‌گی روز شان نیز روزه دار بود و با همان حالت برای حفر خندق در آستانه جنگ احزاب در اطراف مدینه حاضر شد، در اثنای تلاش و کوشش به اثر ضعف و گرسنه‌گی حالت بیهوشی به وی رخ داد (طبری، ۳۱۰، ج ۳: ص ۴۹۵). لَمَّا نَزَلَ صَوْمُ رَمَضَانَ كَانُوا لَا يَقْرَبُونَ النَّسَاءَ رَمَضَانَ كَلَهُ وَكَانَ رِجَالٌ يَخُونُونَ أَنْفُسَهُمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ «عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ»^۴. هم‌چنان عبدالله بن احمد در تفسیر خود بیان می‌کند که در ابتدا اسلام برای

۲. ابو عبدالله، محمد بن اسماعیل بن ابراهیم بن المغیره ابن بردزیه البخاری الجعفی، (۱۴۲۲هـ) صحیح البخاری، بولاق مصر، المطبعة الكبرى الاميرية، ج ۵، ص ۳۱، شماره حدیث: ۳۷۸۱.

۳. ابو عبدالله، محمد بن اسماعیل بن ابراهیم بن المغیره ابن بردزیه البخاری الجعفی، (۱۴۲۲هـ) صحیح البخاری، بولاق مصر، المطبعة الكبرى الاميرية، ج ۸، ص ۱۵۳، شماره حدیث: ۶۷۴۷.

۴. ابو عبدالله، محمد بن اسماعیل بن ابراهیم بن المغیره ابن بردزیه البخاری الجعفی، (۱۴۲۲هـ) صحیح البخاری، بولاق مصر، المطبعة الكبرى الاميرية، ج ۶، ص ۲۵، شماره حدیث: ۴۵۰۸.

یک شخص خوردن، نوشیدن و جماع نمودن الی قبل از نماز عشاء و یا هم قبل از به خواب رفتن جواز داشت، اما اگر کسی می خوابید و یا هم نماز عشاء را ادا می نمود برایش خوردن، نوشیدن و جماع به هم سرش جواز نداشت، یکبار عمر (رضی الله عنه) بگونه اشتباه بعد از نماز عشاء هم برای هم سرش آمیزش نمود و بعد از آن غسل کرده و نفس خود را ملامت می نمود و بعد به نزد پیامبر بزرگوار اسلام آمد و جریان را بیان داشت؛ بعد از آن این حکم مورد نسخ قرار گرفت (ابن احمد، ۱۹۹۸، ج ۱: ص ۱۶۱). در حقیقت حکم عدم آمیزش که در صدر اسلام بود توسط این آیه نسخ شد. «أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ (عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ» (البقره: ۱۸۷). هم بستری با زنان تان در شب روزه برای شما حلال شد، شما لباس آن ها هستید و آن ها لباس شما هستند، الله می دانست که شما در حق خود خیانت می کردید، پس توبه شما را پذیرفت و از شما درگذشت؛ پس اکنون با آن ها هم بستری کنید و آن چه را که الله برای تان مقرر نموده طلب نمایید، و بخورید و بیاشامید تا رشته سفید از رشته سیاه برای تان روشن شود (بدخشانی، ۱۳۹۷: ص ۵۸).

۴- نسخ برگرداندن زنان به سوی قریش بعد از صلح حدیبیه: پیامبر بزرگ اسلام در سال ششم هجری با تعداد زیادی از یاران خود از مدینه به طرف مکه قصد زیارت بیت الله شریف را داشتند، درین هنگام ابتدا مشرکین قریش مانع ورود و زیارت پیامبر اکرم (صلی الله علیه و سلم) و اصحابش شدند که بالاخره بعد از تلاش و گفت و گو با یک تعداد از قریشیان صلحنامه را نوشتند که باید جانبین مندرجات آن صلحنامه را مراعات نمایند، یکی از گزینه های آن صلحنامه چنین بود؛ اگر شخص و یا گروهی از مشرکین قریش به جمع مسلمانان بپیوندند باید باز گردانده شود، اما اگر شخص و یا گروهی از مسلمانان به سوی کفار قریش بپیوندند، آن شخص باز گردانده نشود؛ «دَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَكْتُبُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، فَقَالَ سَهَيْلُ بْنُ عَمْرٍو: لَا أَعْرِفُ هَذَا، وَلَكِنْ أَكْتُبُ بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ، هَذَا مَا صَالَحَ عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ سَهَيْلُ بْنُ عَمْرٍو " فَقَالَ: لَوْ شَهِدْتُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ لَمْ أَقَاتِلْكَ، وَلَكِنْ أَكْتُبُ: هَذَا مَا اصْطَلَحَ عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَسَهَيْلُ بْنُ عَمْرٍو عَلَىٰ وَضْعِ الْحَرْبِ عَشْرَ سِنِينَ، يَأْمَنُ فِيهِنَّ النَّاسُ، وَيَكْفُ بِبَعْضِهِمْ عَنْ بَعْضٍ، عَلَىٰ أَنَّهُ مَنْ أَتَىٰ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَصْحَابِهِ بِغَيْرِ إِذْنٍ وَلِيَّهِ رَدُّهُ عَلَيْهِمْ، وَمَنْ أَتَىٰ قُرَيْشًا مِمَّنْ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَرُدُّهُ عَلَيْهِ، وَإِنْ بَيْنَنَا عَيْبَةٌ مَكْفُوفَةٌ، وَإِنَّهُ لَا إِسْأَالَ وَلَا إِغْلَالَ. وَكَانَ فِي شَرْطِهِمْ حِينَ كَتَبُوا الْكِتَابَ أَنَّهُ مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَدْخُلَ فِي عَقْدِ مُحَمَّدٍ وَعَهْدِهِ دَخَلَ فِيهِ، وَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يَدْخُلَ فِي عَقْدِ قُرَيْشٍ وَعَهْدِهِمْ دَخَلَ فِيهِ»^۵. بعد الله متعال آیه را نازل نمود که توسط آن برگرداندن زنان که از قریش به سوی مسلمانان به خاطر اسلام می آید آن را مورد نسخ قرار می دهد و دستور می دهد که ایشان را بر نگردانید «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مِهْجَرَاتٍ

۵. امام احمد بن حنبل، شیبانی، (۱۴۲۱هـ) مسند امام احمد بن حنبل، مؤسسه الرساله، ج ۳۱، ص ۲۱۸.

فَأَمْتَحُونَهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ...» (الممتحنة: ۱۰). ترجمه: ای کسانی که ایمان آورده اید! چون زنان مؤمن هجرت کردند و به نزد شما آمدند آنان را بیازمائید - الله به ایمان‌شان داناتر است - پس اگر آنان را زانی مؤمن دریافتید آنان را به کافران برگردانید نه اینان (زنان مؤمن) برای آنان (کافران) حلال‌اند و نه آنان (کافران) برای اینان (زنان مؤمن) حلال‌اند و آنچه را مردان (کافر) انفاق کرده‌اند به آنان بدهید، و گناهی بر شما نیست که با آنان ازدواج کنید به شرطی که مهرهای‌شان را به آنان بدهید؛ و عقد زنان کافر را محکم نگیرید و آنچه را انفاق کرده‌اید بطلبید و (کافران نیز) باید آنچه را انفاق کرده‌اند بطلبند؛ این حکم الله است که بین شما حکم می‌کند و الله دانای باحکمت است (بدخشانی، ۱۳۹۷: ص ۶۶۳). یعنی الله متعال دستور می‌دهد که شما آن زنان مهاجر را مورد امتحان قرار دهید، اگر ایشان به خاطر اسلام آمده بود ایشان را بر نگردانید؛ زیرا الله متعال ایشان را مؤمنات خطاب نموده، پس در این صورت هم‌بستری ایشان با کفار جایز نیست (زحیلی، ۱۴۲۲، ج ۳، ص ۲۶۴۰).

۵- نسخ وجوب روزه در ایام عاشورا: از این که روزه یک عبادت اصلی به تمام ادیان سماوی بوده، پیامبر بزرگ اسلام نیز در ابتدای اسلام روزه ایام عاشورا دستور داد، که روزه داشتن در این ایام بر مسلمانان لازم پنداشته می‌شد. «عَنْ أَبِي عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ فَوَجَدَ الْيَهُودَ يَصُومُونَ يَوْمَ عَاشُورَاءَ، فَسُئِلُوا عَنْ ذَلِكَ، فَقَالُوا: هَذَا الْيَوْمَ الَّذِي أَظْهَرَ اللَّهُ فِيهِ مُوسَى وَبَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى فِرْعَوْنَ، فَنَحْنُ نَصُومُهُ تَعْظِيمًا لَهُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: نَحْنُ أَوْلَى بِمُوسَى مِنْكُمْ، فَأَمَرَ بِصَوْمِهِ». بعدا الله متعال روزه ماه مبارک رمضان را فرض گردانید «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» (البقره: ۱۸۵). ترجمه: ماه رمضان ماهی است که در آن قرآن نازل شده است، کتابی که هدایت‌گر مردم است و متضمن نشانه‌های آشکار هدایت و فرقان است؛ پس هر کس از شما در ماه رمضان حاضر و مقیم باشد، آن را روزه بگیرد، و هر کس که بیمار یا مسافر باشد، پس تعدادی از روزهای دیگر را روزه بگیرد، الله برای شما آسانی می‌خواهد و برای شما دشواری نمی‌خواهد، تا شمار روزها را کامل کنید و الله را به سبب آن که شما را هدایت کرده است به بزرگی یاد کنید، و باشد که شکر گزار باشید (بدخشانی، ۱۳۹۷: ص ۵۷). روزهای ماه مبارک رمضان به نزد الله متعال جلیل‌القدر است، الله متعال به خاطر هدایت تمام بشر به سوی رشد و سرافرازی در این ماه قرآن را نازل نموده است، اگر کسی این ماه را دریابد در حالت صحت‌مندی و اقامت در شهرشان بر آن لازم است که باید روزه بگیرد (گروهی علمای الازهر، ۱۱۹۵: ص ۴۱). قبل از این آیه پیامبر بزرگوار اسلام روزه ایام عاشورا را به گونه‌ی وجوب دستور داده بود، بعداً به گونه‌ی اختیاری تبدیل شد «عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَتْ

۱. ابوالحسین مسلم بن الحجاج بن مسلم القشیری النسابوری، (۱۳۳۴هـ) صحیح المسلم، ترکیه، دارالطباعة العامرة، ج ۳، ص ۱۴۹، شماره حدیث: ۱۱۳۰.

قُرَيْشٌ تَصُومُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ يَوْمَ عَاشُورَاءَ، فَلَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ حِينَ هَاجَرَ، صَامَ وَأَمَرَ النَّاسَ بِصَوْمِهِ، فَلَمَّا نَزَلَ رَمَضَانَ قَمِنُ شَاءَ صَامًا، وَمَنْ شَاءَ تَرَكَ»^۷.

مناقشه

موضوع نسخ سنت توسط قرآن یکی از مسائل مهم و بحث برانگیز در فقه اسلامی است که همواره مورد توجه فقهای اهل سنت قرار گرفته است، جمهور علما معتقدند که قرآن کریم قادر است سنت پیامبر اکرم (صلی الله علیه و سلم) را نسخ کند، اما امام شافعی بر این باورند که سنت صرف توسط سنت مورد نسخ صورت گرفته می‌تواند و توسط قرآن نسخ نمی‌شود؛ برای بررسی این مسئله باید به دو دیدگاه اصلی در این زمینه توجه کنیم.

دیدگاه اول: بر اساس این دیدگاه جمهور علما معتقدند که قرآن کریم از سنت‌ها و دستورات پیامبر اکرم (صلی الله علیه و سلم) را مورد نسخ قرار داده می‌تواند، در این دیدگاه قرآن کریم به‌عنوان منبع اصلی تشریح احکام و معیار نهایی تصمیم‌گیری است و هم‌چنین قادر به این است که احکام سنت را نظر به تغییر شرایط زنده‌گی و مصلحت دانستن شریعت تغییر دهد.

دیدگاه دوم: امام شافعی بر این باور است که سنت پیامبر اکرم (صلی الله علیه و سلم) توسط قرآن مورد نسخ قرار نمی‌گیرد زیرا سنت به‌عنوان مبین قرآن است که مفاهیم قرآن را توضیح می‌دهد؛ در این دیدگاه قرآن و سنت دو منبع اصلی برای شریعت اسلامی هستند و هیچ‌کدام نمی‌تواند دیگری را نسخ نماید.

خلاصه مناقشه: موضوع نسخ سنت توسط قرآن مسئله است که به دیدگاه‌ها و تفاسیر مختلفی بسته‌گی دارد، جمهور علما معتقدند که قرآن قادر است که سنت را مورد نسخ قرار داده و احکام جدیدی را به موجب شرایط جامعه بیان کند. از سوی دیگر امام شافعی معتقد است که قرآن کریم و سنت پیامبر اکرم (صلی الله علیه و سلم) دو بخش مکمل شریعت هستند و هیچ‌کدام دیگری را نسخ نمی‌کند، بل که هم‌واره در کنار هم به‌عنوان منابع اصلی دینی عمل می‌کنند. در نهایت لازم است که راجع به این مسئله به کتاب‌های معتبر علوم قرآن، تفاسیر مختلف قرآن و سنت و اصول فقهی اسلامی توجه کرد و با دقت بیشتری نسبت به تبیین رابطه میان این دو منبع بنیادی پرداخته شود.

^۷. ابو یعقوب اسحاق بن ابراهیم بن مخلد بن ابراهیم الحنظلی المروزی المعروف بابن راهویه، (۱۴۱۲) مسند اسحاق بن راهویه، مدینه منوره، مکتبة الایمان، ج ۲، ص ۱۵۳، شماره حدیث: ۶۴۷.

نتیجه‌گیری

از این‌که قرآن و سنت دو منبع بزرگ تشریحی، برگرفته شده از وحی الهی است، در مواردی متعددی قرآن عظیم الشان نظر به مصلحت و مقتضای زمانی و یا از بین بردن بعضی اضرار، حرج، مشکلات و مفسده و یا هم آوردن حکم بهتری که ایجاب می‌نمود سنت نبوی را مورد نسخ قرار داده که بعضی از آن‌ها قرار ذیل است:

(۱) تحویل قبله از بیت‌المقدس به سوی مکه معظمه: وقتی که پیامبر (صلی الله علیه و سلم) وارد مدینه شد، مدت ۱۶ و یا ۱۷ ماه در نماز خواندن رو به سوی بیت‌المقدس می‌نمود، اما بعداً آیه نازل شد که این حکم را نسخ و دستور به رو گردانیدن در نماز به سوی مکه معظمه نموده است.

(۲) قبله از برای هر گروهی که تابع ادیان سماوی است ضرور می‌باشد، قسمی که هر گروهی قبله دارد، که آن در همه ادوار مورد تکریم انبیا قرار گرفته که این اختصاص به کعبه هم ندارد.

(۳) حکمت تغییر قبله: در حقیقت تغییر قبله از بیت‌المقدس به سوی مکه معظمه یک آزمون بزرگ خداوندی بوده، تا این‌که خدا پرستان و مترقیان از هوا پرستان و مرتجعان شناخته شود، در حالی که همه سرزمین از ذات الله متعال می‌باشد.

(۴) نسخ میراث بین مهاجران و انصار: هجرت پیامبر اسلام (صلی الله علیه و سلم) صرفاً رهای و گریز از فتنه نبوده، بل که به معنی هم‌کاری و مساعدت بوده است، پیامبر اکرم (صلی الله علیه و سلم) در مدینه بین مهاجران و انصار عقد مواخات را بسته نمود که حتی مانند اقارب نسبی از هم‌دیگر میراث می‌برد اما بعد از مدتی از طرف الله متعال آیه نازل شد که مستحق میراث تنها صاحبان ارحام هستند.

(۵) نسخ عدم جواز آمیزش یک‌شخص هم‌رای هم‌سرش در شب‌های ماه مبارک رمضان: در ابتدای اسلام اگر کسی در شب‌های رمضان به خواب می‌رفت و یا نماز عشا را ادا می‌نمود، بعد از آن کسی حق نداشت که هم‌رای هم‌سرش آمیزش جنسی برقرار نماید، در حقیقت این حکم بر همه یک عمل بسیار مشکل بود، که بعداً آیه نازل شد که خوردن، نوشیدن و آمیزش را الی صبح صادق جواز داد و آن حکم قبلی را مورد نسخ قرار داد.

(۶) نسخ برگرداندن زنان به سوی قریش بعد از صلح حدیبیه: پیامبر بزرگ اسلام (صلی الله علیه و سلم) در سال ششم هجری با جمع زیادی از اصحاب‌اش از مدینه جهت ادای عمره به سوی مکه معظمه حرکت نمودند، اما از طرف مشرکین قریش مورد ممانعت قرار گرفت، بعداً پیامبر بزرگ اسلام (صلی الله علیه و سلم) هم‌رای آنان پیمان صلح‌نامه را بست که یکی از گزینه‌های آن این بود که اگر گروهی از قریش به سوی مسلمانان بپیوندند باید دوباره به سوی قریش رد شود، اما اگر کسی از مسلمانان به سوی قریش بپیوندند باید دوباره رد کرده نشود، بعداً الله متعال آیه را نازل نمود که این حکم را مورد نسخ قرار داد و در آن ذکر بود که شما آن‌عه زانی را که به خاطر اسلام آمده ایشان را دوباره رد ننمایید.

(۷) نسخ وجوب روزه در ایام عاشورا: روزه در حقیقت یک عبادت مشترک در بین پیروان همه ادیان سماوی است، پیامبر اسلام (صلی الله علیه و سلم) وقتی که به مدینه آمد و به پیروانش دستور داد، که

شما ایام عاشورا را روزه بگیرید، بعداً زمانی که فرضیت روزه ماه مبارک رمضان از طرف الله متعال نازل شد روزه عاشورا را نسخ نموده و آن به عنوان یک عبادت اختیاری تبدیل شد.

منابع

قرآن کریم.

ابن احمد، عبدالله. (۱۹۹۸). تفسیر نسفی. بیروت: دارالکلم الطیب.

ابن انس، مالک. (۱۴۲۵). الموطأ. ابوظبی: مؤسسه زاید بن سلطان آل نهیان للأعمال الخيرية والإنسانية.

ابن محمد، محمد الطاهر، التحریر والتنویر من التفسیر. مصدر کتاب: <http://www.altafsir.com>.

ابن منظور. (۱۴۱۴هـ). لسان العرب. بیروت: دار صادر.

ابو یعلی، قاضی. (۱۴۱۰). العدة فی اصول الفقه. بی جا.

احمد بن علی. (۱۴۱۴). الفصول فی الاصول. کویت: وزارة الاوقاف.

احمد، ابوبکر، بن علی. (۱۴۲۱). الفقيه والمتفقه. سعودی: دار ابن الجوزی.

إسحاق، أبو یعقوب. (۱۴۱۲). مسند إسحاق بن راهويه. مدینه منوره: مكتبة الإيمان.

ألوسی، شهاب الدین السید محمود. (۱۴۱۵) روح المعانی. بی جا: مكتبة توفقيه.

بخاری، محد بن اسماعیل. (۱۴۲۲). صحیح البخاری. بیروت: دار طوق النجاء.

بدخشانی، مولوی محمد انور. (۱۳۹۷هـ ش). قرآن کریم و ترجمه معانی آن. سعودی: ملک فهد.

ترمذی، محمد بن عیسی. (بی تا). الجامع الصحیح سنن الترمذی. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

الجذیع، عبدالله بن یوسف. (۱۹۹۷هـ ق). تیسیر علم اصول الفقه. بیروت: مؤسسه الريان للطباعة والنشر والتوزيع.

جوان آراسته، حسین. (۱۳۷۸). درسنامه علوم قرآن. قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.

جوان آراسته، حسین. (۱۳۸۳). دروس فی علوم القرآن. قم: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی.

حقیقت، زهرا. (۱۳۹۰). بررسی حجیت و ابعاد سنت فعلی. دانشکده الهیات و معارف اسلامی (شهید مطهری).

دیاری بیدگلی، محمد تقی. (۱۳۸۵). در آمدی بر تاریخی علوم قرآنی. قم: انتشارات دانشگاه قم.

روض الانف، مصدرالکتاب موقع الاسلام: <http://www.altafsir.com>

زحیلی، وهبه بن مصطفی. (۱۴۲۲). التفسیر الوسیط. دمشق: دارالفکر.

_____ (بی تا). اصول الفقه الاسلامی. پشاور: کتب خانه رشیدیہ.

سیوطی، جلال الدین. (بی تا). الدرالمنثور. بیروت: دارالفکر.

شیبانی، احمد بن حنبل. (۱۴۲۱). مسند الإمام الاحمد بن حنبل. بی جا: مؤسسه الرسالة.

طبری، ابوجعفر احمد بن جریر. (۳۱۰). جامع البیان عن تأویل آیه القرآن. مکه مکرمه: دارالتربیه والتراث.

قشیری، تفسیر قشیری، مصدر الکتاب: موقع التفاسیر. <http://www.altafsir.com>

گروهی از اهل لغت. (۱۳۹۲). المعجم الوسیط. قاهره: ص مجمع اللغة العربیة.

گروهی از علمای از الازهر. (۱۱۹۵). المنتخب فی تفسیر القرآن الکریم. بی جا: مؤسسه الاهرام.

مبارک پوری، صفی الرحمن. (بی تا). سیرت النبی. پشاور: مكتبة حقانيه.

محمد، ابوجعفر. (١٤٢٢هـ). تفسير الطبرى. قاهره: دارهجر.
مسلم، ابوالحسن. (١٣٣٤). صحيح المسلم. تركيه: دار الطباعة العامرة.
مقاتل، ابوالحسن. (١٤٢٣هـ). تفسير مقاتل ابن سليمان. بيروت: دار احياء التراث.
النحاس، ابوجعفر. (١٤٠٨). الناسخ والمنسوخ. كويت: مكتبة الفلاح.

© Author(s) 2024. This work is distributed under <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>